

Nils Edén - demokratis statsminister.

Då och då kan det vara intressant att fundera över vad ett s.k. avfall kan innebära. Någon faller av - ja, det kan betyda att man inte är med lägre. Den vanliga plattformen för agerande är ett minne blott och den kommande framtiden är oviss.

Själva fallandet är en negativ, neråtgående rörelse, som i själva verket inte behöver vara så dramatisk; snarare en fildelning eller filväxling - ett byte av färdriktning och kanske målinriktning.

Det finns åtminstone två berömda avfall i den svenska politiska historien. Det ena är t.o.m. skönlitterärt omskrivet som Erik Gustaf Geijers politiska ombyte 1838. Det andra inträffar sextiosju år senare den 23 oktober 1905. då Nils Edén lämnade det konservativa lägret för att bli liberal tänkare i alla avseenden.

Dock - det var snarare en rörelse i rätt riktning, när det gäller att fånga de centrala samhällsfrågor som låg i tiden. Både Geijer och Edén var professorer i historia. Det kan eventuellt ligga till grund för adekvat samhällsanalys och historisk medvetenhet.

I boken *Demokratis statsminister* skriver Sverker Oredsson om Nils Edéns uppgång och fall. En enkel och rak framställning, som lyfter fram en viljestark och sympatisk personlighet under en tid av omfattande förändringar i det svenska samhället under förra seklets första decennier.

Professor Nils Edén hade sina rötter i Piteå, där hans far var en omtalad läroverksrektor med många kommunala uppdrag. I släkttavlan finns bönder, präster och framstående ämbetsmän. Fadern Per-Olof läste i Uppsala, där historia och statskunskap stod i centrum.

Resan från Piteå till Uppsala var vid denna tid en båtresa under flera dagar. Det sägs att Per-Olof mot var i Uppsala två gånger - den ena gången, den sista, var vid hans doktorsdisputation.

Så kom sonen Nils att axla sin fars mantel i många avseenden. Det akademiska forskarlivet låg även sonen nära. Det sägs att hans engagemang i det politiska spelet blev till mera av en slump än intresse - mer av pliktmedvetenhet och valbarhet.

Nils Edén gifte sig med den sju år yngre Marja Wallmark från Bergs socken i Jämtland. Hon var lärare i hushållsekonomi. De gifte sig 1904 och fick efterhand tre barn Lars, Brita och Per-Olof. Hon fanns ständigt vid hans sida. Först som landshövding i Stockholms län kände han sig som en god familjefar. Då är vi framme vid 1920.

Men innan vi kommer till detta förtroendeuppdrag hinner Nils Edén med att verka som demokratins verkliga företrädare i en tid av motsättningar, förtal och en alltid aggressiv högerpolitik, som framför allt slår igenom med Kungen som förste vapendragare, tillsammans med den alltid tyskvänliga drottning Viktoria.

När Karl Staaff bildade regering den 7 november 1905 fanns Edén redan med i bilden, men framför allt som talare för att framföra kravet på allmän proportionell rösträtt. Detta en fråga som låg Edén varmt om hjärtat även när den 40-gradiga skalan skulle bort, när det gällde kommunalval.

Det blev även en huvudfråga då Edén blev statsminister 1918 - och den allmänna rösträtten för kvinnor och män kunde beslutas 1921. Men även dit var vägen svår, då högerkrafterna låg på och när den första riksdagskammaren alltid hade veto.

Nils Edén kom in i riksdagen 1909 och fick efter några år posten som ordförande i konstitutionsutskottet - 1911. Under åren fick han en allt starkare ställning inom det liberala partiet och även i den frisinnade riksorganisationen.

Vid denna tid, före och vid första världskrigets utbrott, övervägdes en rad centrala frågor. När unionsfrågan var löst vidtog storstrejken och därefter frågor som behandlade försvar, rösträtt och nykterhet.

Som en central och tung grundbult i den liberala debatten infall sig Karl Staaffs omtalade "Karlskronatalet". Det ägde rum 21 december 1913. Här slår han fast Sveriges neutralitetspolitik och konstaterar att Sverige kan omfattas av en förnuftig utrikespolitik. Ernst Trygger och Arvid Lindman är naturligtvis i luven på honom, dessutom Kungen och vad som komma skall med borggårdstal och böndernas uppslutning.

År 1914 var det tydligt att brytningen med Gustav V och regeringen var definitiv. Efter Hjalmar Hammarsköld och Carl Swartz ministärer var det dags för Nils Edén att bilda regering.

Kanske är det hans vetenskapliga analytiska hållning, som gör att han kan bilda regering tillsammans med Hjalmar Branting. Vad som för dem samman är

försvarsfrågan. rösträttsfrågan, den sociala ambitionen, samt gemensamma värderingar i Ålandsfrågan och förhållande till Tyskland.

Högern och Arvid Lindman hade fått sig en rejäl tankeställare av den s.k. Luxburgaffären, som inte var bra för ens en högerregering. Det avslöjas nämligen "att den tyska beskickningen i Buenos Aires under ledning av greve von Luxburg använt sig av det svenska utrikesdepartementet för att förmedla telegram som gällde ubåtskriget."

Karl Staaff avlider oväntat den fjärde oktober 1915. Liberalerna står inför den stora uppgiften att kunna förenas, samlas och få en gemensam ledare. Då växer åsikterna fram och som en logisk konsekvens kommer den lite inbundne, blyge, försynte, men gode talaren, "silvertrumpeten" i centrum.

Edéns regering av socialdemokrater och liberaler kom att bestå under 2,5 år under tiden 1918-1920. Sverker Oredsson placerar i Edén i vad han benämner: Stormens öga. Det var ingen överdrift.

Här fanns den ständigt närvarande frågan om folkförsörjning, matbrist, hungerupplopp framför allt i storstäderna. Samtidigt frågorna om förhållandet till främmande makt - till Tyskland som härskade över Östersjöområdet och Storbritannien, som inte lade fingrarna emellan pga. av Luxburgaffären.

Så fanns Ålandsfrågan och Sveriges förhållande till Finland och befrielsekriget, där Ryssland fanns i bakgrunden. Här drar Oredsson linjer tillbaka till förhållanden som rådde under Gustav III tid.

Men huvudfrågorna handlar om: skola, vård och omsorg. Beslut om 8-timmars arbetsdag, deltagande i Nationernas Förbund och inte minst en anmärkningsvärd notering i den liberala agendan: i regeringens betänkande 14 februari 1920 framhölls "att kvinnor som präster skulle vara ett kvalitativt krafttillskott för kyrkan."

Nåväl - Edéns regering kommer att falla pga. av förbudsfrågan - de flesta frisinnade liberaler trycker på om inskrivning av förbud mot alkoholhaltiga drycker i partiprogrammet. Något som demokraten Nils Edén inte kunde finna sig i. Därmed var regeringstiden över och Branting fick fortsätta in i 1920-talets ombytliga regeringstillsättningar.

Edéns tid som partiledare upphörde 27 maj 1923. Då var han landhövding i Stockholms län och detta fram till 1938. 1944 drabbades han av en olycklig brandskada, som förändrade hans liv.

Han gick ur tiden 16 juni 1945. En unik karriär är över under en tid då Sverige befann sig i brytningen mellan demokratins gamla och nya spelregler.

Till slut väljer Oredsson ut sex framstående liberaler i svensk historia, nämligen: J A Gripenstedt, Adolf Hedin, Selma Lagerlöf, Karl Staaff, Nils Edén och Bertil Ohlin.

Hans-Evert Renérius

Bok: Nils Edén. Demokratins statsminister. Sverker Oredsson. Ekerlids Förlag 2017. s 456.